

Danilo Marić
KRIK S JAME

Urednik
Korana Borović

Copyright © IK Prometej, Novi Sad 2025.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti niti reprodukovati u bilo kom obliku
bez pismene saglasnosti izdavača. Sva prava zadržana.

DANILO MARIĆ

KRIK S JAME

PROMETEJ
Novi Sad

1.

Doljani su veće hercegovačko selo, ima tri zaseoka, srednje je Blagodolje, desno je Vukodolje i lijevo Mrkodolje. Kroz središnji zaselak protiče rijeka Posušica i uz nju je regionalni put. Blagodoljani su u većini muslimani, Vukodoljani katolici, a Mrkodoljani pravoslavci. U Blagodolju se bjelasa minaret vremešne džamije, u Vukodolju dominira zarubljenopiramidalni zvonik katoličke crkve, a u Mrkodolju loptasta kupola pravoslavnog zvonika. Sva tri zaseoka su locirana u podnožju brda i njihove kuće čine kružni prsten, u čijem je središtu kraško polje. Polje i rijeka Posušica su izvor života vrijednih Doljana, koje zimi napadaju poplave, a ljeti more suše, kada Posušica gotovo presahne, tek tankim mlazom podsjeća na rijeku, a zagospodare tri jezerca: Crni vir, Dovir i Virčić. Ovi virovi, u vrijeme čelopeka, postaju seosko središte i rashladnik. Ponajviše zahvaljujući njima, hladujući i kupajući se, pored njih i u njima, odmalena se poznaju svi žitelji sva tri zaseoka, miješaju se, mladi se igraju, a stari se razgovaraju i dogovaraju.

Najstariji i najrodniji zaselak je Blagodolje, sa jasnim tragovima predistorijskog života. U njemu žive najstarije porodice, za koje se i ne zna da su se odnekud doselili, pa ih historičari nazivaju *starjenici*. U Mrkodolju i Vukodolju su doseljenici iz raznih historijskih perioda, koji, uglavnom, znaju svoja porijekla, a većina porodica se doselila u doba vladavine vezira Alipaše Rizvanbegovića Stočevića, koji je zatekao nenaseljenost nakon pomora kuge od 1813. do 1817. godine, kada se u mnogim hercegovačkim naseljima ugasio život. Doseljenici su većinom zaposjedali nenaseljena podbrđa zarasla u kamen i draču, koje su krčili i obrađivali zemlju.

Seosko središte je zaselak Blagodolje sa autobuskom stanicom, prodavnicom, gostionicom, pazarom i školom. U dane godovina, vjerskih i državnih, u poslijepodnevnim satima, iz sva tri zaseoka, ili sela kako ih već poneko naziva, okuplja se omladina na blagodoljskom pazaru, da poigra, zapjeva i da se nadmeće, pa i potuče – rastoči razbrekle je-drine. Dogegaju se i starci da uz čašice rakije i fildžane kafe, utole žeđ za saznavanjem o zemaljskim zbivanjima. Na Mrkodoljskom putu, iza zadnje blagodoljske kuće, je stoljetni dub, sa najvećom krošnjom ovih krajeva, pa je i on osobito mjesto okupljanja, pod kojim se odmaraju i domaća čeljad i putnici namjernici.

Doljani su u svemu slika hercegovačke prosječnosti. Posan i pre-naseljen kraj, iz koga se narod odseljava kad mu se god ukaže realna prilika za to. U Hercegovini vijekovima traje riječ o tome stanju:

Hercegovina čitav svijet naseli, a sebe ne raseli.

2.

U pasivnim hercegovačkim selima, pa i u Doljanima, dolazak mlađunčeta na svijet se doživljava sasvim različito, sa ushićenjem tele, jagnje, jare, ždrijebe... dijete uželju, a sa ozlojeđenošću prekobrojno dijete – *još jedna usta u posnu kuću*. U oko pola rađanja roditelji nisu željeli to dijete, ali se od njihovog dolaska nisu umjeli odbraniti. Bilo je vremena kada je svako drugo dijete umiralo i to nikoga nije posebno sneveselilo. Trudnoću, svaku poslije treće, a u prosjeku ih je desetak, žene kriju i doživljavaju kao sramotu pa i krivicu. *Jesi li to opet skotna?*, česta su podrugljiva pitanja ukućana, po prvom zamjećivanju rasta nevjestinog trbuha. Umjesto osjećaja blaženosti, zatrudnivši, žena se počinje stidjeti, a po prvom primjećivanju i zadjevici, postaje ponižna i nesretna. Ni najotresitije nevjestice ne mogu izbjeći poniženost materinstva, jer je ona građena stoljećima. Većini žena najtužniji dan je dan rađanja, kada je poniženje izvedeno u vrh ružnih događaja, do đubreta, bukvalno do đubreta, jer porođaj se i obavlja isključivo u štali, pored stoke. *Žena je pogana*, a babljenje žene najpoganija pojava, pa se taj čin ne može ni zamisliti u prostorijama gdje žive ljudi – čestiti mušici. Prođu dani i dani, a većina ukućana i ne sazna o prinovi. Desi se da porod i zavadi kućnu čeljad, najčešće majku i sinove. A i kako ne bi, ako je majka trudna, a i sinovi joj već imaju djecu, ponekad i oni previše. Ukućani ne vole takve majke, a još manje njihovu novorođenčad. Ne vole kad rađaju bake, pa makar sebe doživljavale i nazivale – bakica.

Sasvim je drugačiji odnos s porođajima – u želju, naročito muškog novorođenčeta u kući ženske djece, kad se rodi dugo priželjkivani sin ili unuk – nasljednik. Njemu se podastiru sva dobra doma. Na njega

ni muva ne smije sletjeti, o tome se jednako brinu sva kućna čeljad. Zdušno sva, jer i oni preko njega, produžavaju toplinu svog kućnog ognjišta.

Već nekoliko ratnih godina u Mrkodolju je rađanje postalo rijetkost. O troje te djece nastale su mnoge priče. Prva je neobičnost da je sve troje rođeno u jednoj sedmici, u kućama tri vjere, osam mjeseci nakon što su mladi očevi otišli u rat i ostali više godina. Druga neobičnost je da je sve troje došlo – željom ukućana, pa i sela, shvaćena su kao svojevrsna siročad, pa su u maženjima provodila ugodno i bezbrižno djetinjstvo. Treća neobičnost je da su ovo troje djece iz tri vjere, *a družice se kao da su najrođeniji rod*, kako se govori.

Sarajevski atentant je vijest koja je u času doprla do svakog hercegovačkog kutka, da bi ubrzo krenulo masovno odvođenje mladića u mrsku okupatorsku vojsku. Nažalost, vrlo brzo su počele pristizati vijesti o njihovim pogibijama, *crne karte*, nad kojima će se proliti potoci roditeljskih suza. A i o onima, za koje nisu stigle *crne karte*, proliveno je mnogo suza, u strahu za njihov život, i pitanje hoće li majku i djecu vidjeti ikad? A vijesti sa dalekih i nepoznatih frontova bilo je premalo i nimalo.

Od Manojla Viđenovića dugo nije stizala riječ i strah od njegove pogibije roditeljima je bio sve razložniji. I jednog dana je, putem jednog sveštenika, u Mrkodolje stigla riječ da je Manojlo, *kao vjeran Srbin, prebjegao iz agresorske austrougarske vojske na srpsku stranu i u njoj se bori protiv Austrougarske*. Vijest je govorila i da je stigao do grčkog grada Soluna. Manojlu se, što on naravno nije mogao znati, u međuvremenu rodila djevojčica, i nakon vijesti da je on u Solunu, djed djevojčice joj nadjenu za ove krajeve neobično ime – Solunka.

O Hrvatu Mišku Mlinariću, ocu druge djevojčice, po imenu Ilka, dopro je glas da je teško ranjen u jednoj bici sa Srbima na Drini, da je prezdravio rane i prebačen na Rumunski front, te u prvoj borbi sa Rusima pao u ropstvo.

Oko oca trećeg djeteta, dječaka Ibri, Kemala Prcanovića, muslimana, dugo su se raspredale oprečne priče, ali se u jednu vjeruje.

Ne dospjevši ni do prve bitke, Kemal je pobjegao iz austrijske vojske, danima pješao od dalekih Ravnih zemalja do Doljana i jedne noći neopaženo se uvukao u kuću, u njoj se krio do pojave žandarma, koji su se raspitivali za njega, kada se potajno izvukao iz sela i odbjegao u neke daleke svoje u Podveležje, bogu za leđima, kako se govorilo, i tamo ostao da se krije, u sve većoj nadi da će ubrzo završiti rat i da će se vratiti svojoj čeljadi.

Kad se ovo troje djece, Solunka, Ilka i Ibro, dokopalo nogu, napuštala su dvorišta i spuštala se puteljcima nizastranu, susretali se na raskrsnici pod dubom i zapodijevali igre. Zaokupljali su ih žirevi, kojima su se dugo igrali, a njih pod dubom ima u svim periodima godine. Znali su po cio dana prebivati pod dubom, jer su bili na dohvat u očiju sve tri roditeljske kuće.

Za razliku od seoske plačljive, zagrižljive, svadljive i kričave djece, Solunka, Ilka i Ibro su bili tihi, pa su ih odrasli i zbog toga voljeli više nego drugu djecu. Majke, ili stopanice, su im pod dub donosile hranu, obično hljeb premazan maslom. Uvijek po tri komada, nikad samo svom djetetu. Solunka, Ilka i Ibro su sve seljane doživljavali na isti način, kao svoje, oni se ni na koji način nisu susretali sa različitim proisteklim od religija. A svi Mrkodoljani su ovu djecu izdvajali, tretirali kao siročad koja se moraju sažaljevati i prema njima su bili veoma blagonakloni. Naravno, u tome su prednjačila čeljad Miškove, Kemalove i Manojlove kuće, koja nisu pravili razlike u odnosima između ovo troje djece. Ovaj odnos će biti nastavljen u toku njihovog odrastanja.

U hercegovačkim selima je nepoznat još neki slučaj ovolike bliskosti troje djece i njihovih ukućana iz domova iz tri vjere. I do sada su se komšijska djeca različitih vjera, kao i odrasli, pazili i sastajali, ali jedni drugima nikad nisu ulazili u domove. Prijateljstvo inovjeraca moglo je biti samo do – pred kuću. U slučaju ovo troje djece i to je drugačije, toplije, iskrenije i prirodnije. Donoseći djetetu hranu, vodu ili presvlačku, spontano su se pod dubom susretale i njihove majke, razmjenjivale

riječi i postajale sve bliskije. Djeca su zbližavala i ostalu kućnu čeljad, pa su vremenom ova tri doma postala i više od prostih komšija. Ne znajući za drugačije međukomšijske i međuvjerske odnose, ova djeca su odnose njihovih kućnih čeljadi doživljavala kao prirodne i jedino tako moguće.

Odrastajući, djeca su ipak uočavala neke razlike od kuće do kuće, naročito su to zapažala u neke dane slavlja: Uskrs, Božić, slava, Ramazan, Bajram... kada su čašćavani na različite načine i kada su se gostili: obojenim jajima, veselicom, kurbanom, bajramskom baklavom..., ali te različitosti nisu doživljavali kao različitost šireg značaja, vjere, već kao osobitost kućnog reda – ima svaka kuća svoj red i običaj. Jednako su se radovali osobitim danima svake od njihovih kuća, pa su i odrastali uz trostruke običaje i nepodijeljeno uživali u njihovim blagodetima.

Zateknu li se djeca u vrijeme abdesta u Ibrinoj kući, na primjer, Ilka i Solunka su tiho izlazili iz nje, ostavljajući ukućane da klanjaju u tišini. Na isti način su postupali Ibro i Ilka u vrijeme ustajanja u molitvu u Solunkinoj kući. Naravno, Solunka i Ibro su znali kada treba napustiti i Ilkin dom. Od najranijih dana, ovo troje djece znalo je kad se može doći u koju komšijsku kuću i kad treba iz nje otići.

Bože, tebi hvala, mirna ti su i pametna ona djeca, često zna da kaže baba Ilinka, starica poznata po tome što nije trpjela djecu. Ona ne može proći pored seoskog djeteta, a da ga ne naruži, niti se djeca usuđuju da je sretnu, izbjegavaju put kojim ona ide. A Ibru, Ilku i Solunku nije naružila nikad, štaviše, pri svakom susretu bi ih pomilovala po kosi.

Jesu, vala, hairli djeca, na Ilinkine riječi odgovarala je i Šejtan nena, još jedna starica koja se svakodnevno obračunavala sa seoskom djecom.

Ovo troje djece je izrastalo u rado viđene suseljane, blage naravi i tihe riječi. U odnose sa drugom djecom unosili su blagost i trpeljivost, pa su ih i djeca voljela, a ako su i zapadali u neprilike sa zločestom djecom, ne znajući da se svađaju i tuku, brzo su se izvlačili iz igre i povlačili svojim domovima.

3.

Po završetku Velikog rata, prvi je u selo banuo Ibrov otac, Kemal Prcanović. Ljubav prema sinu, koju je godinama njedrio po veleškim planinama, obasuo je po svom prvencu i njegovim jaranicama, što je u dječiji život unijelo dodatnu toplinu.

Ubrzo će se pojaviti i nenajavljen povratak Solunkinog oca Manojla Viđenovića. On je slabunjav, preživio je teške bolesti i rane, mjesecima se oporavljao, nije radio poljske poslove, pa je imao vremena da se bavi četvorogodišnjom Solunkom, djetetom za koje nije ni znao da se rodilo. Glavninu dana provodio je u hladovini duba, pored djece u igri, pomagao im praviti igračke i pričao o dalekim krajevima i ljudima *koji ne govore kao mi*. Ovo da ljudi *ne govore kao mi*, djecu je čudilo i stalno su imali pitanja o tome, *te kako oni kažu voda, hljeb, mlijeko, ovca...* Manojla su stalno zasipali pitanjima i često je izmišljao odgovore, ali odgovore koje su djeca željela saznati.

Dvije godine po ratu banuo je i Miško Mlinarić i on, na sreću, da sazna da ima šestogodišnju djevojčicu – Ilku.

Trojica vršnjaka i bivših carskih vojnika, puni životnih očekivanja, koji su postali roditelji, a da to nisu znali, sve slobodno vrijeme provodili su u hladovini krošnje goropadnog duba, uživajući u bezazlenoj dječijoj igri i prepričavajući svaki svoje doživljene svjetove. Njihove, slične, sudbine zbližile su ih i zbratimile. Sva trojica su bila obdarena da pričaju o svojim i tuđim sudbinama, često se koristeći ruskim, njemačkim, mađarskim, italijanskim, arnautskim, poljskim, češkim, grčkim i francuskim riječima. Te nerazumljive riječi zvučale su poput svetačkih, pa su pričama davale mitske domete, koje su djeca pomno

prisluškivala i doživljavala kao govor neba. Djeca su vremenom, iz priča o životu ova tri roditelja, saznala sve, i više od toga, a o onome što nisu razumjeli u mašti su stvorili nove svjetove i u njima moguće živote. Djeca su neprekidno molila da očevi pričaju priče iz dalekih svjetova, stalno ih dozivala i prizivala, pa su se i njih trojica navikli jedan na drugoga i sve češće hrlili jedan drugom. I uparili su se na poljskim radovima.

Izaratno Kemalovo domaćinstvo imalo je konja i magarca, Manojlovo konja i vola, a Miškovo vola i mulu. Sve poslove će kasnije raditi ispomažući se, uparujući volove, konje i mulu sa magarcom. Zajednički su planirali teške poljske radove i ravnomjerno raspoređivali radne životinje po njivama sva tri domaćinstva. I važnije kućne odluke donosili su savjetujući se. Ovakvi odnosi u selu događaju se prvi put, pa iako se radi o trojici inovjernika, seljani su te odnose prihvatili s razumijevanjem, jer se radi o *ljudima koji su vidjeli velik svijet*, kako se govorilo.

Uvijek se teško živjelo od posne mrkodoljske zemlje, pa je tako i sada, ali ukućani su činili napore da te teškoće ne osjete Solunka, Ilka i Ibro, jer oni su djeca koja su *rođena uželju*. Takav odnos neće se primjenjivati na njihovu braću i sestre, kojih će uskoro bivati. Međutim, dolazilo je vrijeme kada je i ovo troje djece moralo ponešto da privređuje. O tome su se jednoga dana sporazumjeli njihovi očevi. Za sedmicu koja je pristizala planirali su ožegavanje ledina, tada je potrebna velika radna snaga za trijebljenje pirevine, pa će u taj posao uključiti i ovo troje *razmažene djece*.

Ovaj dan će Solunka, Ilka i Ibro pamtititi kao jedan od graničnih događaja u njihovim ukupnim životima, dan uvođenja u seoski život odraslih.

Ručice navikle samo na predmete igre, nježne, najednom su dopale kao žica žilavih žila pirevine, koje je valjalo trgati i izvlačiti iz grumenja zemlje razasutih po dugačkim i dubokim brazdama oranice. Već po prvim potezanjima i proklizavanjima, ručice su popuštale, potprištivale se nježne kože i krvarile, uz bol. Odrasli su težačkom snagom i

žuljevitim rukama, sa malim naporom, razbijali grumenja, ali i široko oko sebe rasprskavali suve komadiće zemlje koji su zasipali uredno njegovane dječije kose. Znoj, zemljave ručice i dječija češkanja su prljala i obraščiće i šarali ih prljavštinom, mješavinom znoja i prašine. Redali su se dani njihovog privređivanja i mučenja.

Solunka, Ilka i Ibro više nisu svakodnevni naseljenici dubove hladovine, ali njihove nevolje, kako su doživjeli zadatke odraslih, nisu ih udaljile, naprotiv, povezivaće ih, istina, rjeđe, ali i zrelijim sadržajima. Kako su već morali da rade, najradije su se opredjeljivali za čobanovanje, jer su mogli po brdima da nastave druženja. Pa ipak, od zbilje se nije moglo pobjeći, njihov život se vidno mijenjao.

Prvi školski dan je posebno zaokupljao ovo troje djece. Danima i mjesecima su pričali o njemu, smišljali svečanu odjeću i susret s učiteljicom. O tome su zapodijevali razgovore sa ukućanima i bivali nesretni što nisu uvijek nailazili na dovoljno razumijevanja za njihova zapitkivanja. Namijenjena im je odjeća u kojoj se neće osjećati ugodno, žalili su se jedno drugome, u predasima igara. Mislili su da će bolje proći, ako o ovim pitanjima budu razgovarali sa očevima, a ne s majkama, kao što su činila do sada. Muškarci su drugačiji, *dovoljno ih je poljubiti...*, čavrljale su djevojčice. Jednog dana pod dubom su na prepad skolila Manojla, Miška i Kemala. Očevi su se, po očekivanjima, u trenu raznježili i obećavali sve što su djeca zatražila. Iz toga će postati i prva djeca Doljana koja će doći u školu u cipelicama.

Od prvog ulaska u školsko dvorište, njih troje će izazivati pažnju djece, učiteljice, pa i roditelja. Karirane suknjice sa tregerima, bijele bluzice sa okovratnim čipkama, crvene cipelice, bijele čarapice sa crvenim vezom, izbijeljena lica, kikice sa mašnicama, izgledom su se izdvajale Ilka i Solunka od vršnjakinja, koje su izgledale traljavo u rašnim haljinicama, ili dimijicama, opancima od volovske kože, vunenim čarapama i jašmacima na glavama. I Ibrova pojava, između njih dvije, ostavljala je utisak. Jedini je od muškarčića u cipelicama, štofanim pantalonicama, šarenoj košuljici, koja je izvanredno pristajala tek kupljenom duguljastom crvenom fesiću.

Ni na tren nisu se razdvajali, sve troje su sjedili u jednoj đlačkoj klupi.

Kao što su đlaci činili i svake godine prije, i ove ih je učiteljica, po završetku prvoga školskog dana, izvela u dvorište i razdvojila u dvije grupe, po putevima odlaska i poređala u stroj po dvoje. *U školskoj disciplini ste sve dok ne dođete kući*, rekla im učiteljica i naredila da držeći se za ruke po dvoje u redu, bez galame, idu kućama, a izdvajaju se tek na svojim raskrsnicama.

Kuvajući ručkove, seoske žene su povirivale na početak Mrkodoljskog i Vukodoljskog puta, pa tek kada ugledaju đlačke redove, prilazile su ognjištima, hvatale za verige i povlačile kotlove, te iz njih u sahanu odlivale čorbe, da se ohlade dok pristignu izglađnjela djeca. Krivudavi đlački redovi su izgledali ugodno i uredno, a na početku školske godine, kao neka prinova, pa su žene voljele da gledaju u njih, pritom su i očima tražile svoju djecu, upoređivale ih sa ostalom i svaki dan zaključivale da je njihovo dijete najurednije.

Ovogodišnji mrkodoljski red je narušen, u redu parova je i jedna trojka, koju uočavaju i čobani s brda. Danima je učiteljica uvjerala Ilku, Ibru i Solunku da ne mogu troje u dvored, rastavljala ih, ali čim bi đlacima naredila da prave redove, njih troje je stajalo jedno uz drugo, držeći se čvrsto za ručice. Na kraju je i učiteljica popustila, *ali ovo je izuzetno, samo za njih troje*, objasnila je ostaloj djeci, koja su se čudila postupcima *razmaženih* vršnjaka, kako su ih djeca doživljavala.

Kad užegne Ilindan i utanji Posušica, seljani podneva provode po vrbacima i vodama jezeraca. Djeca se brčkaju u Virčiću pod nadzorima starica, koje su samo do koljena rashlađivale noge. Među staricama su glavne baba Ilinka i Šejtan nena. U Doviru su se rashlađivale žene i djevojke, a u vodi Crnoga vira, snažnim mišicama, vragolasto su se kupali momci i ljudi. Razvojni plivački put polazi od Virčića. U njemu se djeca kupaju bez odjeće. Napuštaju ga, preseljavaju se u Dovir ili Crni vir, djevojčice kada same ocijene da su na putu dozrijevanja u djevojke, a muškarčići kad ih potjeraju djevojčice ili starice. Ova tri vira su na poseban način zbližavala ljude sva tri zaseoka, tu su nastajali pri-

jedlozi i odluke o doljanskim preduzećima, opravkama i izgradnjama puteva, škole, nasipa... Bez nošnje a istoga jezika, jedino se na ovome mjestu ni po čemu nisu uočavale razlike među njima, a postojale su i proisticale isključivo iz različitosti religija.

Nasuprot duba, ispod Mrkodoljskoga puta, nalazila se inokosna kuća. Nedavna španska bolest pokosila je svu kućnu čeljad, svu osim jedne bake i dvojice dječaćića, braće blizanca, Vladimira i Stojana. Uvjerena da su preživjela zahvaljujući njenim molbama Gospodu Bogu, koji joj je u san jedne noći poslao vilu nagorkinju i ona kazala da djeci promijeni imena, pa će ih tako baka, poslije toga sna, zvati imenima iz narodne pjesme – Nenad i Predrag. Godinama se u njihovoj kući nije čuo krupan glas, tragovi smrti su uporno trajali. Nenad i Predrag su stariji od troje komšijske djece, pa su se tek ponekad igrali zajedno. Između puta i njihove kuće je okrajak, koga žitelji Doljana doživljavaju kao zajedničko seosko dobro. Okrajak ovoj djeci znači mnogo.

Kad se u proljeće razbudi priroda, ozeleni trava, nabubri drvena kora i zabijeli behar, okrajak poprimi izgled ćilima, išaranog svim bojama pređe, tako ga vide i opisuju stranci. Ljekovitog bilja, koji postoji bilo gdje u Hercegovini, ima u okraju. I okrajak i selo su se pročuli po ljekovitim travama, pa se, bogzna otkad, ovaj okrajak naziva Ljekobiljno.

U neka davna vremena razbolio se rimski car, sačuvana je priča, pa je od mletačkoga dužda zatražio najboljeg iscjelitelja. Kada ovaj spozna bolest cara, predloži mu jedno seoce na kraju carevine, u kome ima svake ljekarije. Tako se car obre u mrkodoljskom cvjetnom podbrđu. Čajevima i melemima čudesnih trava, car se izliječio. U znak zahvalnosti, car je istresao kesu zlatnika, te unajmio majstore i robove, koji su iz podbrđa povadili vaskolik kamen, podzidama ogradili krčevinu, iz polja nanijeli rodne zemlje, razastrli je i poravnali po kosini krčevine, na kojoj će kasnije izniknuti i nove ljekovite trave. Tako je nastalo Ljekobiljno. Tu će seljani čupati pa sušiti ljekobilje i za duždove potrebe,

uz pristojnu nadoknadu. Kasnije će to činiti i za dubrovačku, budimsku i bečku gospodu, a evo, i danas to čine po naružbama iz Beograda. Zahvaljujući ovom prirodnom bogatstvu, koje je baka umjela unovčiti, Predrag i Nenad nisu oskudijevali u hljebu i mrsu.

Raznobojni mirisi cvjetova su mamili Solunku i Ilku u Ljekobiljno. Prelazile su cestu i silazile, te se satima omamljivale, praveći naivne ogrlice i mirise. Tamo su se susretali sa Predragom i Nenadom i spontano započinjali igre i prijateljstvo. Pridruživao im se i Ibro. Dok je bilo cvjetova, bilo je i druženja, prekidana su već po prvim naletima ljetnjih žega, a kasnije nastavljana u Virčiću. Druženja u Virčiću prestaće kad bude vrijeme prekidu gologuznog kupanja. Nenada i Predraga je iz Virčića jedne godine istjerala Šejtan Nena i protjerala ih u Crni vir, *jer su zakuratili*, kako je ovaj postupak branila i objašnjavala baka Ilinka. Kako nisu imali donjih gaća, ne bi im mjesta ni u Crnome viru, pa se toga ljeta ne nakupaše. Tek predveče, po odlasku kupaća, skidali su se i nagi kupali u Doviru. Podneva su njih dvojica provodila po vrbovim hladovinama.

Ibro se nije kupao u Virčiću, sve manje se družio s drugaricama. Razlog bi sunećenje. Nabijedile ga žene da *berber odsijeca od čune*, pa se užasavao obrezivanja, a bijaše dorastao za to. Ni otac nije navaljivao, žao mu mjezimca, ima vremena, *dok malo ojača*, govorio je. Ali se Ibro ne dade nagovoriti, ni po ojačavanju, pa se Kemal ljutnuo, *ta neće ga ostaviti mimo svijet, ta nije Vlah...* Dovede berbera, ovaj djetetu skide gaće, sveza čunu i izvadi britvu... Kada Ibro ugleda oštricu, kao da vidi svoju krv, poskoči i daje se u bijeg. Otac ga je stigao, uhvatio, uzeo u naramak, donio i posadio na tronožac, sa dva prsta uzeo je čunu i berberu naredio da siječe iza prsta. Ibro je kukao koliko ga je nosilo grlo. Danima je hodao oko kuće, hukao držeći zavoj i redovno plakao pri mokrenju. Žene i djeca su ga zadirkivali i dražili pri svakom susretu, pa je bježao od njih i koliko je god mogao – ostajao u kući. Naročito se povlačio ispred Ilke i Solunke, stidio ih se, priznavao je majci. To je bio razlog što je preskočio Virčić, kupanje je počeo sa Crnim virom i

više se družio sa znatno starijim od sebe, *pa se rano i zamomčio*, kako se to ovdje kaže.

Odrastanjem je naišlo i vrijeme djevojačkih uobličavanja i prirodnog odvajanja od dječaćića. Nadovezalo se i vrijeme u kome su se Ilka i Solunka počele baviti svojim tijelom. Zbiće se i događaj koji će presudno uticati na život ove dvije jaranice.

Ljetna žega razgoltila je stanovništvo i preselila ga iz podbrđa na jezerca. Sa brda Doljani izgledaju drugačije, kao tri uzavrela *mravinjaka* usred polja. Svi su tamo. Ilka i Solunka sjede u prošarici polusuve izdvojene vrbe, posmatraju tijela mlađih žena i upoređuju ih sa svojima. Ilku najednom zaokupi povijanje jedne vrbe usred vrbaka. Zatim će iznenađeno:

„Pogledaj, vidi Nenada, na vrbi...!“

„Često je na onoj vrbi“, ne iznenadi se Solunka.

„Nekoga uhodi!“, zadržavši pogled na njemu, opet će Ilka.

„Vjerovatno“, prihvati Solunka.

Još malo se Nenadom baviše djevojčurci, pa ga smetnuše s uma. U istom položaju vidješe ga i sutradan. Uhodiće ga, odlučile su. Pritajeno su se primakle Nenadovoj vrbi, pa se popele na drugu vrbu, vidikovac sličan njegovom. U trenu su odgonetnule Nenadovo *vrbovanje*. Uhodio je ljepuškastu Mejru i divio se njenom tijelu.

Ljepota sedamnaestogodišnje Mejre se već prepričava po selima. Odbijene su i neke prošnje, *zbog mladosti*, objašnjavali su roditelji, ali zna se da se čekala bolja prilika. I njih dvije su se divile skladnosti Mejrinoga tijela, zastajale su pri susretima s njom i ispraćale je znatiželjnim pogledima. Lice joj je bijelo, *kao da se umiva kozjom jemužom*, govorele su one rijetke nezavidne žene. Ispod tankih obrva i dugačkih trepavica su svjetlucave brze oči, *kao da su od stakla*. Pletenice su joj dodirivale pupak i naglašavale jedrinu djevojačkih grudi. Dimije, obješene o zaobljene kukove, ocrtavale su obline skladnog tijela, koje podrhtava po taktu klepeta nanula. Gledajući je sa vrbe u plicaku Dovira, ocrtanu priljubljenom mokrom i poluprozirnom haljinom, posmatrač ne može, a da se ne divi toj uzvišenoj ljepoti, koja je morala

biti božanskog porijekla. I njih dvije, bezobraznice, toga dana odužile su na vrbi, jer ni one nisu mogle odoljeti izazovu prirodne skladnosti djevojačkog tijela. A kako bi tek mogao Nenad?

„Ode!“, sa vrbe šapnu Nenad, pa oprezno siđe i priključi se Pre-
dragu, koga Ilka i Solunka nisu ranije uočile. Pritajeno, njih dvojica su otišli dublje u vrbak, vjerovatno do novog vidikovca. Mejru i tu dvojicu bezobraznika i dalje su uhodili ova dva djevojačka pupoljka, Ilka i Solunka.

Obzirući se na sve strane, i vidom i sluhom i instinktom, Mejra je toga dana zalazila dublje u vrbak. Zaustavila se na jednom međubunju, još je jednom pogledala oko sebe, pa kad se uvjerila da je van domašaja kakvih pogleda, skinula je haljinu, predvostručila je pa učetvorostučila i uvrćući cijedila, a onda je raširila na vrh jednoga žbuna, zatim se sagnula do odloženog drvenog češlja i započela češljanje duge i bujne kose. Raščešljavajući kao čađ crnu kosu i izvijajući se zbog peckanja, koje tvore hrapavi drveni zupci, ljepotica je nesvjesno isticala sve dijelove svog razgolićenog tijela. A ono je lijepo i skladno, zaista, kao da je djelo starogrčkih kipara, koje je neko iznio na trg, pa ga okreće, opipava i izgovara riječi: gizdavosti, jedrine, uskoće struka, širine kukova, temeljitosti nogu i ljepuškastosti lica. Sve kao da se događa na nekoj pozornici, tu ispred njih, takođe lijepo građene mladosti.

Čudesna je ljepota djevojačkog tijela.

Sram nedostojnosti prije obuze djevojčurke koje su se sa stidom u očima nečujno privlačile i sada odvlačile. Stid ih je sebe. O ovome ne povedoše razgovor, tada ni ikad. Međutim, od tada će i one u samoci na nov način zagledati i svoja tijela. I opipavati jedva zamjetna prsna nabubrenja. Baš ona, ta nabubrenja, počela su ih opominjati da im prestaje biti mjesto kupanja Virčić, za godinu će izrasti djevojačke grudi, prestaće biti djeca.

Dvije godine Solunka i Ilka opipavaju svoje obline, koje su i njima sve začudnije: Potajno ih u mislima upoređuju sa Mejrinih i zaključuju da su i one lijepe kao i Mejra, ljepotice među djevojkama.

Mejra je čekala i dočekala princa iz svoje mašte i udala se za nekog školovanog begovskog ljepotana iz Sarajeva, pa su u selu Solunka i Ilka postale Mejrine nasljednice, ljepotice pune požudnih momačkih pogleda. Već sljedeće godine njih dvije su se uselile i u momačke pjesme.

Crnka Ilka i plavojka Solunka, zagazile su u nove svjetove, u kojima su rado susretane i pomamno prizivane. One u svemu oponašaju Mejru. I one su po kupanju u Doviru zalazile među vrbe, cijedile i sušile haljine, češljale mekane pramenove, uljepšavale se da i na putu s kupanja izgledaju privlačno. Čine mnogo da pridodaju prirodnoj ljepoti svojih tijela, radile su to zbog ljepote kao takve, a ne zbog momaka, još o njima nisu razmišljale, niti ih željele, jer su po njihovim shvatanjima pregrubi za istinsku ljepotu i, poput runa vune, mekanu djevojačku dušu. Rumenjele su se zbog momačkih dodvoravanja i povlačile u sigurne odaje svojih svjetova.

Jednoga dana, dok su se Ilka i Solunka češljale i kikotale u dovirskom vrbaku, Ilka je začula šuštanje i pažljivo osmotrila okolinu. Uočila je lagano povijanje jedne vrbove grančice, a zatim iza žbuna vidjela nekoga ko se skrivao, poskočila je i prepoznala Predraga i Nenada. Poskočila je i Solunka, podvrisnule su uglas, te se spontano latile kamenja i zapucale u pravcu njihovih žbunova. Nedočešljane, hitro su navukle haljine i ponijevši ljutnju, ćutke su se zaputile kućama. Od toga dana se sve četvero stidjelo pri susretima i obaralo poglede pri mimoilaženjima.

Te godine, po prvom jesenjem hlađenju zemlje i orošavanju trave, Nenad i Predrag su se spakovali i tiho napustili Doljane. U Mostaru će nastaviti školovanje, upisali su se u preparandiju, kako se nazivala učiteljska škola. Stid je snažno nasjedao na ovo četvero mladih ljudi i zbog njega ne mogoše momci da se na rastanku pozdrave sa djevojkama koje su zavoljeli.

Bez Nenada i Predraga, Solunki i Ilki selo je postalo pusto. O tome nisu međusobno govorile, ali su se, čobanujući, izdvajale sve češće i duže. Povlačile su se svaka u svoj svijet misli, u kojem su se slabo snalazile. U djevojkama se najednom događaju neka nejasna osjećanja i

nemir. Misli kao da su zarobljene, ne puštaju Mostar, školu, Nenada i Predraga. O tome bi i da govore. S kim?

„Neobično, bez njih?!“, jednoga dana se iz Ilke otela misao.

„I meni!“, Iz Solunke je izletjela misao prije nego što je Ilka i dovršila svoju.

„Zaljubljena si u Predraga. Priznaj?!“, vragolasto će Ilka.

„Jesam!“

„I ja sam u Nenada!“, priznade Ilka.